

З ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО АТАШАТУ ДИРЕКТОРІЇ УНР

Період Директорії УНР характеризується складною військово-політичною ситуацією, яка склалася внаслідок необхідності боротьби уряду на різних фронтах. Незалежна Україна зусібіч була оточена ворогами — з півночі вели наступ більшовицькі війська, на заході протистояли численні польські загони, в Одесі висадилися війська Антанти, які йшли на допомогу антибільшовицьким силам Білого руху. У цей час боєздатність Української армії була, на жаль, на низькому рівні, не вистачало зброї, амуніції, медикаментів.

Ця ситуація диктувала необхідність створення за кордонами України розгалуженої системи військово-дипломатичних представництв, які б забезпечували Директорію УНР військово-політичною інформацією, необхідною для організації захисту суверенної держави. Закордонні військово-дипломатичні представництва були потрібні як один з державних механізмів для проведення зовнішньої політики УНР в умовах інтенсивного державотворення, розбудови військової організації України.

На жаль, і дотепер в науковій літературі з історії державного будівництва, зокрема історії створення силових структур України періоду 1917-1920 років, не виправдано мало уваги приділяється дослідженням процесу становлення української військової дипломатії. Тільки в окремих статтях автори торкаються історії створення і діяльності військового аташату України згаданого періоду¹. Між тим, наукове дослідження історії військової дипломатії є надзвичайно цікавим аспектом вітчизняної військової історії, який потребує ретельного вивчення на підставі невідомих ще широкому науковому загалу архівних документів. Стан архівних джерел, на жаль, не дозволяє більш широко висвітлити поточну діяльність, конкретні операції представників військового аташату Директорії УНР. Тому ми зосередимо свою увагу на роботі з удосконалення його організаційних структур, розробці головних напрямків їхньої діяльності, формах і методах роботи кадрового складу військової дипломатії УНР.

Головним чином розвідувальною діяльністю у 1919-1920 роках займалися Закордонний відділ Головного Управління та Інформаційне бюро Розвідочної Управи Генерального штабу УНР. Інформаційне бюро проводило розвідувальну роботу через свої філії, які були розташовані у великих містах по всій території України, а Закордонний відділ Головного Управління Генерального штабу УНР займався головним чином збором військової та військово-політичної інформації через військових аташе (військових агентів, за тогочасною термінологією), що працювали при дипломатичних представництвах за кордоном.

Зупинимось детальніше на статусі, завданнях і повноваженнях військових аташе Закордонного відділу Головного Управління

Генерального штабу УНР, які впливають з таємної «Інструкції для військових агентів і для осіб, котрі їх заступають»².

Згідно з 1-им пунктом цієї інструкції військові агенти та їхні помічники у своїй діяльності підлягали Начальнику Генерального штабу УНР, перебували на обліку Закордонного відділу Головного Управління Генерального штабу і всі свої справи проводили через цей відділ³. Але на практиці встановлена система підпорядкування і звітності військових агентів не завжди витримувалася, що свідчило про її недосконалість. Начальник Закордонного відділу, який півтора року керував цією установою, у своєму рапорті на ім'я 1-го Генерал-Квартирмейстера писав (тут і далі тогочасну стилістику й орфографію збережено — *Авт.*): «...Головні хиби в системі (коли то, що було можна назвати системою) нашого Закордонного військового представництва були слідуєчі:

1) Не було стисло з'ясовано, кому підлягають і від кого залежать наші військові представники за кордоном. На папері аташе (агенти) підлягали Начальнику Генерального штабу безпосередньо, але фактично вони підлягали кому хоч, лише не Начальникові Генерального штабу. В своїх донесеннях вони зверталися переважно безпосередньо до Головного Отамана і військового Міністра, а Генштаб одержував лише дуже запізнені копії докладів, утративши через це всю свою вартість. Були випадки, коли агенти (пан Краснопера у Відні) призначалися невідомо ким, обмежували свої стосунки з Генштабом вимогами на платню. Деякі з військових наших представників за кордоном (Ревізор військових місій отаман Жуковський) просто нікому не підлягав, бо пленуму Директорії в 1920 році вже не було, а постанову Ради Міністрів про його звільнення він вважав для себе не обов'язковою. Під щитом непідлеглості на арені нашого закордонного представництва планово розквітчувалися такі явища, як авантюризм, крадіжки (військовий фонд у Відні), а коли треба було прибрати події до рук, руки були зв'язані відсутністю стислого закону про порядок підлеглості»⁴.

На наш погляд, не останньою причиною, через яку не було чіткості в системі підпорядкування і звітності військових агентів, були суперечності між інструкцією для військових агентів і схемою організації військового управління. Так, згідно з «Інструкцією для військових агентів і для осіб, котрі їх заступають» система підпорядкування і звітності військових агентів повинна бути відомою лише Начальнику Закордонного відділу і Начальнику Генерального штабу, а схема військового управління, включаючи закордонне представництво й складі Розвідчої Управи вимагала, щоб ця система була відома ще Начальнику Розвідчої Управи. Таким чином, суперечності між інструкцією і схемою військового управління породжували основу для нескінченних конфліктів і непорозумінь між представниками Закордонного відділу і Розвідчої Управи Генерального штабу УНР. Тому Начальник Закордонного відділу у своєму рапорті на ім'я 1-го Генерал-Квартирмейстера писав, що ці суперечності

перешкоджають діяльності військових агентів і вимагав внести корективи у схему військового управління, перевести Закордонний відділ у безпосередню підлеглість 1-му Генерал-Квартирмейстеру, як це і було до моменту штучного внесення відділу у склад Розвідчої Управи⁵.

Головні завдання військових агентів були викладені у пунктах 2-7 згаданої інструкції:

« — Всебічно вистудіювати військовий устрій та військову силу тієї Держави, по котрій вони приставлені. Збирати, обробляти і вчасно доносити до відома Головного Управління повні, точні і вчасні відомості про сили і засоби чужих держав. Пильно стежити за пресою відповідних держав, аналізуючи її щодо військових подій;

— Особи, призначені на посаду військових агентів, повинні бути добре освідомлені про військовий устрій тих Держав, до котрих вони призначаються. Військові агенти торкаються політичних питань оскільки, постільки ці питання мають вплив на ступінь військової готовності або служать для вияснення угруповання держав на випадок збройної сутички між ними або Україною;

— Двічі на рік (1-го червня і 1-го грудня) військові агенти присилають до Головного Управління Генерального штабу досконально оброблені переліки важливіших подій за минуле півріччя в військовому житті доручених їхній обсервації держав, характеризуючи силу і бойову готовність цих держав. Крім того, щомісячно на 1-ше число кожного місяця військові агенти присилають короткі огляди ситуації;

— Військові агенти в суміжних з Україною краях повинні надсилати до Головного Управління Генерального штабу негайно по їх виході в однім примірнику всі закони, проекти, інструкції, військові і залізничні бюджети; військові аташе інших країн надсилають тільки найважливіші закони, інструкції та бюджети. При пересильці військові агенти передають пояснюючу записку, в якій зазначають ті причини, що викликали зміну законів і підкреслюють різницю між попередніми та теперішніми законами. Військові агенти мусять докладати до Головного Управління Генерального штабу всі картографічні видання, також про всі юридичні видання військового, військово-політичного і військово-економічного значення, додаючи до них по можливості й коротку критику (з преси) і власну думку. Найважливіші видання надсилати до Головного Управління Генерального штабу;

— Військові агенти всемірно мусять старатися, аби їм були відомі військово-технічні винаходи й найновіші удосконалення в військовій техніці тієї Держави, де їх прикріплено. При донесеннях агенти мусять докладувати і точно описувати всі подробиці, що становлять суть винаходу чи удосконалення, а ще краще надсилати його чертїж. Здобувати і надсилати зразки цих винаходів належить в порозумінні і з дозволу Головного Управління Генерального штабу;

— Військові агенти повинні стежити за пресою тих Держав, котрих

армії доручені їх обсервації, інспіруючи цю пресу щодо військових питань в напрямку, потрібному Україні. В тих цілях вони передплачують важливіші часописи, журнали та інші періодичні видання. Військові агенти повинні представляти в Головне Управління Генерального штабу щомісячний огляд преси по політично-військових питаннях. В усіх випадках огляди преси повинні були поповнюватися газетними і журнальними статтями, пересилкою самої преси;

— Військові агенти повинні доносити особливо важні відомості безпосередньо сусіднім військовим агентам, для яких це може представляти вартість, і взагалі тримати тісний зв'язок з агентурою суміжних Держав в цілях взаємної інформації»⁶.

Як ми бачимо з накреслених завдань військовим агентам Головного Управління Генерального штабу УНР, формувалася чітка система уявлень про пріоритетні напрямки діяльності військової розвідки в конкретних регіонах зарубіжжя. Звичайно, ці завдання випливали з життєво важливих інтересів України і базувалися на попередньому досвіді роботи військового аташату. В екстремальних умовах тогочасного існування української державності функції збору інформації розвідувального характеру в інтересах зміцнення обороноздатності України об'єктивно висувалися на перший план в діяльності військового аташату. Звичайно, поточна робота військових агентів не зводилася лише до здобуття конфіденційної інформації і аналізу відкритих видань. Представницька функція військової дипломатії України нагадувала правничим колам іноземних країн про реальне існування Української суверенної держави, яка у безперервних збройних змаганнях відстоювала своє право на життя.

Згідно з інструкцією військові агенти були повноправними членами дипломатичних представництв УНР за кордоном, у своїй службовій діяльності вони підпорядковувалися загальним указівкам дипломатичних представників. Військові агенти доводили до відома дипломатичних представників УНР отримані ними відомості політичного змісту, загальні дані про військову силу держави місця перебування, іншу інформацію військового характеру, яка була потрібна дипломатичному представництву. В усіх офіційних випадках агенти займали посаду, наступну за значенням після радників посольств і перших секретарів у місіях. Після прибуття на місце служби і перед від'їздом агенти зустрічалися з головою держави перебування і повідомляли про ці зміни. В офіційних зносинах з іноземними державними інституціями агенти керувалися вказівками дипломатичного представництва. На маневрах, парадах та інших офіційних заходах військові агенти представляли Українську Народну Армію і були присутніми у формі Українського війська.

Свої донесення у Головне Управління Генерального штабу УНР військові агенти відправляли поштою рекомендованими листами, кур'єрами Міністерства закордонних справ, попередньо зашифрувавши їх. У виняткових випадках дозволялося відсилати таємні донесення через

спеціально довірених агентів (особисто знайомих осіб), чи, за згодою Міністерства закордонних справ, найважливіші донесення через спеціальних кур'єрів. Для таємних зносин телеграфом і рекомендованими листами агенти користувалися спеціальним шифром, який отримували від Закордонного відділу Головного Управління Генерального штабу УНР. Шифри і ключі до них зберігалися військовими агентами у вогнетривких шафах. Там же зберігалися всі таємні справи військової агентури. У випадках від'їздів, агенти передавали ключі від вогнетривких шаф завідувачам канцелярією дипломатичних представництв. Про передачу і прийняття справ агенти доповідали Головному Управлінню Генерального штабу з примірником опису переданого і прийнятого майна.

Військові агенти мали право без дозволу роз'їжджати тільки в межах тих держав, які були доручені їх догляду і в обсязі асигнувань на ці завдання сум. Від'їзди за межі цих держав, різні службові роз'їзди, що спричиняли додаткові видатки, дозволялися тільки на підставі розпоряджень начальника Генерального штабу. За необхідності військові агенти мали право виїзду у службових справах у сусідні держави без попереднього на це дозволу, але тоді вони мусили негайно повідомляти про причини свого від'їзду Головне Управління Генерального штабу. Вони також доповідали своїм дипломатичним представникам про виїзди з місця постійного перебування як у службових справах, так і у відпустку.

Діяльність військових аташе-агентів зустрічала багато труднощів і нерегульованих питань. Так, особи, що призначалися на посади військових аташе, інколи не мали фахової військової підготовки, що ускладнювало належне виконання поставлених перед ними завдань. Це добре розуміло керівництво Закордонного відділу, про що свідчить рапорт начальника цього відділу на ім'я 1-го Генерал-Квартирмейстера, де він писав: «... Невідкладне завдання — заснування вишколу військових агентів при Генштабі хоч би в самому скромному розмірі і стислими програмами: військові питання, економіка, міжнародне право, звичайне соматичне право. Це єдиний спосіб, щоб перевести справу нашого закордонного представництва з руслу хуторянського до Західноєвропейського зразку»⁷.

Відсутність чіткої системи управління, належної підготовки, суперечності в інструкціях, що діяли, — це, на жаль, були не всі недоліки, які ускладнювали діяльність військової розвідки УНР. Не були належним чином відпрацьовані питання фінансування військових агентів, бували випадки невиплати їм грошового утримання по кілька місяців. Ніхто задовільно не міг відповісти на питання — звідки діставали гроші наші агенти за кордоном, як забезпечували себе засобами для життя, — з гіркою іронією відзначав начальник Закордонного відділу Генштабу.

У листопаді 1920 року, коли почалися польсько-радянські переговори, внаслідок яких Українська армія залишилась сама в боротьбі проти радянських військ і була змушена покинути Україну, керівництво Закордонного відділу Генерального штабу намагалося усілякими засобами

зберегти кадри військової дипломатії. Так, у своєму рапорті від листопада 1920 року до Міністерства закордонних справ начальник Закордонного відділу Генерального штабу писав: «Внаслідок стратегічної ситуації в сучасний момент становище Генерального штабу УНР не дозволяє планувати можливість нормальної праці своїх відділів. В зв'язку з цим можна припустити, що праця Генерального штабу надовго припиниться, а разом з цим припиниться і праця Закордонного відділу цієї інституції, що може катастрофічне відбитися на системі нашого військово-дипломатичного представництва за кордоном. Як відомо, ця галузь нашого представництва взагалі до цього існувала під безпосереднім доглядом Військового міністерства і являлася тим джерелом, звідки ми отримували найважливіші матеріали щодо будування нашої армії на західно-європейський зразок і через посередництво котрого ми мали можливість зміцнювати престиж нашого війська в очах західних сусідів. Цілком ясно, що поруч з катастрофою на бойовому фронті, не можна допустити катастрофи на фронті нашої закордонної політики, навпаки треба вжити всіх заходів, аби компенсувати шляхом дипломатичним наш неуспіх стратегічного характеру... З огляду на все вищезазначене і рахуючись з фактичним припиненням праці Військового Міністерства, прошу не відмовити в дозволі для Закордонного відділу тимчасово проводити працю під цивільним прапором Міністерства Закордонних справ в залежності від директив Військового міністерства і Ваших, пане Міністре, в місці осідку Уряду.

Фінансування і управління персональним складом Закордонного відділу проводитиметься попереднім порядком від Військового Міністерства, а також і фінансування представників Війська УНР за кордоном»⁸.

Вивчаючи діяльність військових агентів-аташе УНР, потрібно брати до уваги, що розбудова військово-дипломатичного представництва України здійснювалася у вкрай несприятливих внутрішньополітичних і міжнародних умовах. Наведені обставини негативно впливали на цей процес і призводили на практиці до недосконалості управління військовим аташатом, нестачі кваліфікованих кадрів, тяжке економічне становище обмежувало фінансування цієї інституції на достатньому рівні. Але, незважаючи на це, Україною були встановлені дипломатичні зв'язки з 42 державами, які підтвердили факт державного існування УНР, що було значним досягненням суверенної країни.

Треба також пам'ятати, що будування системи військово-дипломатичного представництва було невід'ємною складовою частиною зусиль з формування Збройних Сил України періоду, що досліджується. Необхідність творення військового аташату обумовлювалася потребою у постачанні уряду та армії УНР всебічною стратегічно важливою інформацією щодо військово-політичної ситуації у світі. Потрібно зазначити, що військовий аташат України не розглядався як знаряддя

здійснення агресивних планів утручання у внутрішні справи інших держав.

Військово-дипломатична служба була лише однією з ділянок захисту суверенної України, її досвід може стати пригоді в сучасних умовах, коли Україна веде будівництво власних Збройних Сил і прагне до повноправного входження у світове співтовариство.

(Далі буде)

**Володимир СІДАК,
ректор Інституту підготовки кадрів СБУ,
генерал-майор.**

ПРИМІТКИ

¹ Див. напр.: Табачник Д., Веденєєв Д. Репрезентанти Війська Українського // Військо України. – 1993. – № 2-3; Веденєєв Д. З історії розвідки і військової дипломатії України. // Розбудова держави. – 1993. – № 9.

² ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 3-5.

³ Там само. – Арк. 3.

⁴ Там само. – Арк. 1.

⁵ Там само. – Арк. 2.

⁶ Там само. – Арк. 3-4.

⁷ Там само. – Арк. 1.

⁸ Там само. – Арк. 2.